

International

Journal of Human Sciences

ISSN:2458-9489

Volume: 21 Issue: 3 Year: 2024

Urban morphology: An historico-geographical approach

Kentsel morfoloji: Tarihi- coğrafi yaklaşım

Muzaffer Ali Arat ¹

Abstract

In this article, the foundation of urban morphology, the approaches to urban morphology, and the role of the 'historical-geographical approach' in planning practice are discussed. Firstly, the definition of urban morphology and its relevance is identified. Then, the short history of urban morphology is presented. The main approaches to urban morphology are addressed. Afterwards, the historical-geographical approach, whose theorist is M.R.G. Conzen, is focused on, and different concepts within this approach are introduced. These are, respectively, fringe belt, morphological region, burgage -, form complexes, morphological frame, and fixation line, to name the most important. Following this, bearing in mind the main purpose of this study, the role of the historical-geographical approach in planning practice is revealed.

Keywords: Urban morphology, urban form, historico-geographical approach, morphological regionalization, fringe belts, MRG Conzen.

[\(Extended English summary is at the end of this document\)](#)

Özet

Bu makalede kentsel morfolojinin kavram olarak ortaya çıkışı, kentsel morfoloji yaklaşımları ve bu yaklaşımlar içerisindeki 'tarihi-coğrafi yaklaşım' ve bu yaklaşımın planlama pratiklerindeki rolünden bahsedilmektedir. Öncelikle kentsel morfolojinin tanımı ve hayatımızla olan ilişkisi üzerinde durulmuş olup kentsel morfolojideki temel yaklaşımlara değinerek bu yaklaşımların kenti veya kent parçalarını ele alış biçimleri açıklanmaya çalışılmıştır. Sonrasında, kuramcısının M.R.G. Conzen olduğu tarihi-coğrafi yaklaşımına odaklanıp, yaklaşım içerisindeki farklı konseptler irdelenmiştir. Bunlar sırasıyla, çeper kuşak, morfolojik bölge, burgage cycle, form kompleksleri, morphological frame, ve sabitleme hattıdır. Ardından bu çalışmanın temel amacı çerçevesinde tarihi-coğrafi yaklaşımın kent planlama pratiklerindeki rolü ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kentsel morfoloji, kentsel form, tarihi-coğrafi yaklaşım, morfolojik bölgeleme, çeper kuşak, MRG Conzen.

¹ Araş. Gör. Dr. Konya Teknik Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, muzafferaliarat@gmail.com, Orcid ID:0000-0003-3782-1040

1. Giriş

Morfoloji terimi ilk olarak Alman coğrafyacı Johann Wolfgang Von Goethe (1749-1832) tarafından kullanılmıştır. Morfoloji terimi biyoloji orijinli bir ifade olsa da zamanla bu terim birçok alanda kullanılmıştır. Bunlardan bazıları jeoloji, coğrafya ve lengüistik şeklinde ifade edilebilir (Oliveira, 2016). Yapılı çevre bağlamında, kentsel morfoloji, kentsel form ve yapı bilimi şeklinde anlaşılabilmektedir. Kentsel form çalışmaları genel olarak kentsel morfoloji şeklinde ifade edilmiştir (Marshall & Çalışkan, 2011). Karl Kropf (2017) kentsel morfolojiyi insan yerleşmelerinin yapı ile oluşum ve dönüşüm süreçlerinin çalışması şeklinde adlandırmaktadır. Kentsel morfoloji, şehirlerin, kasabaların ve köylerin yapısını ve formunu, insan habitatı olarak onların büyüme ve değişim biçimini inceler. Kent tasarımcıları ve plançıları için kentsel morfoloji, kentsel formun gelişimsel düzenlerini, kent yapısının anlaşılmasını ve arka plan bilgisini sağlar. Tüm formları gelecek için potansiyel çözümler olarak görüp, yapılı çevreyi bir tasarım kaynağı olarak kullanmak için bir yol sağlar. Kentsel oluşum ve dönüşüm sürecine odaklanması nedeniyle, kentsel morfolojik analizler, tasarımcıya yer ve mekânların tarihi kökenleri ve önemi hakkında oldukça önemli temeller teşkil eder. Aynı zamanda kültürel mirasın korunması için çok önemli bir araçtır. Kentsel morfoloji, coğrafya, kentsel tasarım, kent planlaması, planlama tarihi, mimarlık, kültürel miras ve koruma, peyzaj mimarisi, arkeoloji, antropoloji ve kent tarihi çalışma ve mesleki uygulama alanları ile iç içe disiplinler arası bir nitelik taşımaktadır.

1. Kentsel morfolojinin kısa tarihi

Kentsel morfoloji tarihi aynı zamanda kentsel morfoloji yaklaşımlarından biri ve en eskisi olan ‘tarihi-coğrafi yaklaşım’ın tarihidir. Kentsel morfoloji disiplini Alman coğrafyacıların çalışmaları üzerine biçimlenmiştir. Kendisi de coğrafyacı olan M.R.G. Conzen, 1926-1932 yılları arasında Berlin Üniversitesinde coğrafya, tarih ve felsefe üzerine çalışmalar yapmıştır. 1933 yılında Nazi Partisinin yükselişi ile Conzen Almanya’dan Büyük Britanya’ya göç etmek zorunda kalmıştır. 1934- 1936 yıllar arasında Manchester Victoria Üniversitesinde kent ve bölge planlama üzerine çalışmalar yapmıştır. Conzen’in öncülleri olarak ifade edilen Tablo 1’deki bilim insanları kentsel morfoloji disiplininin temelini oluşturmakla beraber önemli katkılar sunmuştur. 1894 yılında tarihçi Johannes Fritz 300 Alman kenti üzerinde karşılaştırmalı bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmanın temel katkısı, kent tarihi için ilk bilgi kaynağı olarak kartografya ve kent planının kullanımı olmuştur. Fritz’den beş yıl sonra ve ondan açık bir şekilde etkilenerek Otto Schlüter *Über den Grundriß der Städte* adlı bir çalışma yayınlamıştır. Bu çalışma Fritz tarafından başlatılan çizginin geliştirilmesi şeklinde olmuştur. 20. yüzyıl başlarında Friedrich Ratzel öncüllerinin çizgisinden devam etmiştir. 1903 yılında yayınladığı *Die Geographische Lage der großen Städte* çalışması ile yerleşmelerin kuruluşuna neden olan karakteristikler ve nedenler üzerinde durmuştur. Sırasıyla, Hugo Hassinger, Walter Geisler, Hans Dörries, Hans Bobek, Rudolf Martiny, Herbert Louis şeklindeki bilim insanları farklı çalışmalarla kentsel morfoloji disiplini üzerinde ve kentsel morfolojinin bir disiplin olarak ortaya çıkmasında önemli katkıları olmuştur (Oliveira, 2016; Whitehand, 1992, 2001, 2007a, 2007b).

Tablo 1. Alman beşeri coğrafyası (Oliveira, 2016)

Yıllar (on yıllık aralıklar)	Yayın yılı	Yazar (Kurum)	Kent üzerindeki çalışma
1890– 1899	1894	Johannes Fritz (Strasbourg)	<i>Deutsche Stadtanlagen</i> German city layouts
	1899	Otto Schlüter (Halle)	<i>Über den Grundriß der Städte</i> On the ground plan of cities
1900– 1909	1903	Friedrich Ratzel (Leipzig)	<i>Die Geographische Lage der großen Städte</i> The geographical location of large cities

1910– 1919	1916	Hugo Hassinger (Vienna)	<i>Kunsthistorischer Atlas von Wien</i> Art-historical Atlas of Vienna
	1918	Walter Geisler (Halle)	<i>Danzig: ein siedlungsgeographischer Versuch</i> Gdansk: an essay on the settlement geography
1920– 1929	1924	Walter Geisler (Halle)	<i>Die Deutsche Stadt: ein Beitrage zur Morphologie der Kulturlandschaft</i> The German town: a contribution to the morphology of the cultural landscape
	1925	Hans Dörries (Goettingen)	<i>Die Städte im oberen Leinetal, Göttingen, Northeim und Einbeck</i> The cities of Leinetal, Goettingen, Northeim and Einbeck
	1927	Hans Bobek (Vienna)	<i>Grundfragen der Stadtgeographie</i> Basic questions of urban geography
	1928	Rudolf Martiny	<i>Die Grundrißgestaltung der deutschen Siedlungen</i> The layout of the German settlements
1930– 1939	1932	MRG Conzen (Berlin)	<i>Die Havelstädte</i> The Havel cities
	1936	Herbert Louis (Berlin)	<i>Die geographische Gliederung von Gross-Berlin</i> The geographical structure of Great Berlin

2. Kentsel morfolojiye yaklaşımlar

Kentsel morfolojiye yaklaşımlara bakıldığında tarihi-coğrafi yaklaşım haricinde öne çıkan 3 temel yaklaşım daha söz konusudur. Bunlar, İtalyan mimar Saverio Muratori ve Gianfranco Caniggia'nın çalışmalarına dayanan 'tipolojik ve süreçsel yaklaşım'; Bill Hillier ve Julienne Hanson'ın kuramcısı olduğu 'mekan dizimi (space syntax)' yaklaşımı ve diğeri ise temelde cellular automata, fractal ve agent-based model gibi uygulama yöntemlerinden oluşan 'mekansal analitik yaklaşım' olarak ifade edilebilen yaklaşımdır.

Tipolojik ve süreçsel yaklaşımı mimari pratikler ve eğitimler içerisinde, 20. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkmış İtalya merkezli bir yaklaşımdır. Yaklaşımın temelini çok seviyeli yapısal form kavramları ve tipolojik süreç oluşturmaktadır. Tipolojik ve süreçsel yaklaşımının tarihi-coğrafi yaklaşımla dostane bir ilişkisi vardır (Kropf, 2017; Oliveira, 2016; Strappa, 2018). Muratori şehri rotalara (routes), dokulara (fabric) (doku - yapıların bir araya gelme kavramı), uçlara (pole) ve sivil organizmaya ayırmıştır. Organizma hiyerarşik bir yapı içinde tanımlanmıştır: bölge/alan (territory), kentsel organizma (urban organism), doku (fabric) (toplayıcı organizma), bina (building) (temel ve özel). Bölge, en üst ölçeği temsil eder ve bina en alt ölçeği yansıtır. Rotalar, şehir yaşamının ana araçları ve bölgeyi okumak ve dönüştürmek için temel araçtır (Maretto, 2018). Doku, kentsel organizmanın hangi maddeden oluştuğunu düzenleyen kavramdır. Kümeleşen organizma, şehrin kendisinin tarihsel olarak tanımlanan ardışık dönüşümlerin ilerlemesinin sonucu olduğunun ölçüsünü sağlayan temel adımı temsil eder. Bir doku temelde, iki ucu birbirine bağlayan, temel ve özel yapıları birbirine bağlayan 'yollar' şeklinde biçimlenir. Temel yapı, esas olarak konut tipine ve konut kümelenme tipine dayanmaktadır. Özel bina, yapı çevrenin konut dışı kısımlarına tekabül etmektedir. Aynı zamanda, konut fonksiyonunun ikincil olduğu yapı tiplerine de işaret etmektedir (Strappa, 2018).

Space syntax yaklaşımı, 1960 yıllarında Cambridge Üniversitesinde Leslie Martin tarafından kurulan 'arazi kullanımı ve yapı formu çalışmaları' adlı araştırma merkezinde yapılan niceliksel yapısal form analizleri çalışmaları ile başlamıştır. Sonraki süreçlerde UCL'de kurulan 'mimari çalışmalar merkezi'nde space syntax araştırmaları devam etmiştir. Yaklaşım temel olarak mekâna ve mekân ile hareket arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. Yapılarda ve kentlerde mekânsal düzeni ve insan aktivitelerini inceleyen bir takım teknik setleri kullanır. Aynı zamanda mekânı ve toplumu bağlayan

bir teoriyi ifade etmektedir. İnsanların nerede yaşadığı, nasıl hareket ettiği, nasıl adapte olduğu, yaklaşımın çalışma konusudur. Yaklaşım mekânın objektivitesi ve onunla sezgisel bağlılığımız fikri üzerine inşa edilmiştir (Hillier & Vaughan, 2007; Kropf, 2017; Oliveira, 2016).

Mekânsal analitik yaklaşım, mekânsal etkileşimlerin bir seti olarak insan aktivitelerine odaklanmaktadır. (Batty, 1997; K. Kropf, 2017). Yaklaşım, matematiksel modeller, özellikle entropi tabanlı, fraktal ve diğer doğrusal olmayan formlar, agent based modeller, hücresel otomata, grafik teorisi ve ağ analizi gibi bir dizi temel niceliksel yöntemi kullanır (Kropf, 2017). Üç ana mekânsal analiz biçimi – hücresel otomata (CA), agent-based modeller (ABM) ve fraktallar - birbirini dışlamaz ve tamamlayıcı bir şekilde kullanılabilir. Bu yaklaşım, diğer üç önceki yaklaşımdan daha heterojendir. Baş araştırmacısı Michael Batty'dir (Oliveira, 2016). Yaklaşımın amacı, büyümenin ölçeklendirme yasaları gibi sistemin dinamiklerinin altında yatan ilke ve ilişkileri ortaya çıkarmak ve daha kapsamlı bir resim oluşturmak için ilkeler arasındaki ilişkileri belirlemeye başlamaktır (Kropf, 2017).

3. Kentsel morfolojiye tarihi-coğrafi yaklaşım

İngiliz morfogenetik yaklaşımı veya Conzen yaklaşımı olarak da anılan tarihi-coğrafi yaklaşım M.R.G Conzen tarafından geliştirilmiş ve J.W.R Whitehand tarafından desteklenerek güçlendirilmiştir. Kökleri, yirminci yüzyılın başlarında Alman coğrafyacıların eserlerine dayanmaktadır. Morfogenetik yöntem, tarihsel gelişimin kavramsallaştırılması, terminolojik kesinlik ve kartografik temsil, yaklaşımın temel özellikleridir. Conzen tarafından bazı önemli konseptler geliştirilmiştir. Üçlü form kompleksi, yani iki boyutlu plan (ground plan/town plan) yapı dokusu (üç boyutlu form); ve arazi ve bina kullanımı. Kentsel formun bu bölünmesinden daha önemlisi, çeper kuşak (fringe belt), morfolojik bölge (morphological region) ve burgage cycle gibi kentsel gelişim süreci hakkında geliştirdiği konseptlerdir. (Arat, 2023; Conzen, 1960;Oliveira, 2018).

3.1. Aksiyom ve prensipler

Tarihi-coğrafi yaklaşım üç temel aksiyom ve beş temel prensip üzerine inşa edilmiştir. Bunlar sırasıyla şu şekilde ifade edilmiştir (Arat, 2023; Conzen, 2004; M. P. Conzen, 2018)

- i. Sistematik kentsel görünüm kompozisyonu (aksiyom 1): kentsel görünüm üç temel form kompleksinden oluşmuştur. Bunlar, parsel sistemi ve yol sistemi ile birlikte iki boyutlu plan, üç boyutlu yapı dokusu ve arazi ve yapı kullanımınıdır.
- ii. Formların dönemselsel özgüllüğü (aksiyom 2): gözlemlenen formlar belirli tarihi ve kültürel bağlamların yarattığı zamanların ürünüdür. Bu, kabaca kademelendirilen kent-görünümünün uygun morfolojik periyotlar bağlamında tanımlanmasını ifade eder.
- iii. Form komplekslerinin hiyerarşik kümelenmesi (aksiyom 3): fiziksel anlamda hiyerarşik olarak kümelenen form komplekslerini ifade eder. Örneğin, iki boyutlu plan, yapı dokusunu ile birlikte arazi kullanımını içerir; yapı dokusu arazi kullanımının bir kısmını içerir.
- iv. Seküler sosyo-politik koşullanma (prensip 1): sosyo-politik organizasyonun etkisi ve özellikle toplum ve bireyler arasındaki değişen ilişkiler toplum değerlerini ve algılarını yansıtarak kentsel formu oluşturur ve dağılımını sağlar. Buradaki temel ilgi uzun dönemselsel değişimlerle ilgilidir.
- v. Formların sürekliliği (prensip 2): bu, mekansal yapı ve form komplekslerinin arasında çeşitlenmektedir. İki boyutlu kent planı, en kalıcı form kompleksi, yapı dokusu daha az kalıcı ve arazi ve yapı kullanımı en az kalıcı olmalıdır.
- vi. Kentsel görünümün tarihsel katmanlaşması (prensip 3): kentsel görünüm tarihsel olarak katmanlaşmıştır. Bu genetik bir perspektif gerektirmektedir. Kentsel görünüm mekânsal olarak farklı zaman periyotları, düzen stilleri ve yapılardan oluşur. Bu katmanlaşma, farklı morfolojik periyotların form yakınlığında görülür. Böylece, zaman akışı içerisinde, kültürel karakteristikler bağlamında artan bir periyot çeşitliliği oluşur.

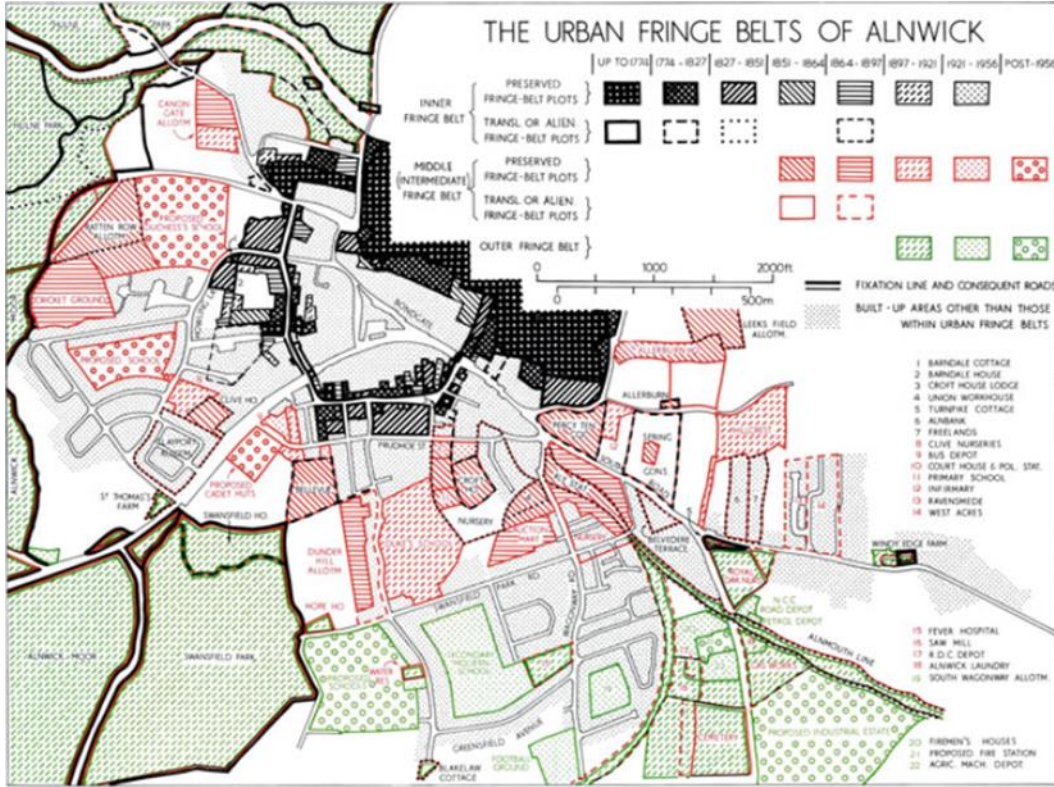
- vii. Formların morfojenetik önceliği (prensi 4): bu prensip, kent-görünüm elemanlarının kent içerisindeki morfolojik bölgelerin karakterine kalıcılık açısından katkıda bulunma düzeylerini ifade eder. İki boyutlu plan en üst düzeyde katkıda bulunur, yapı dokusu orta ve düşük seviyelerde katkıda bulunur, arazi ve yapı kullanımı orta düzeylerde katkıda bulunur. Böylece, iki boyutlu plan en çok katkıyı, yapı dokusu iyi bir katkıyı ve arazi kullanımı en az katkıyı yapar.
- viii. Morfojenetik bölge veya morfolojik bölgelerin hiyerarşik kümelenmesi (prensi 5): bütün kentsel alan morfojenetik bölgeler mozaığı şeklinde tasarlanabilir. Homojen bölgeler üst ölçekli bir diğer bölge içerisine kümelenebilir. Örneğin, en alt ölçekli bölgeler, 'morphotopes veya en küçük yapı grubu' şeklinde ifade edilir. Bunlar toplu olarak 'yol üniteleri'ni tanımlar. Bu yol ünitelerinin bir araya gelmesi mahalleleri (morfolojik anlamda) ve sonunda bu mahallelerin bir araya gelmesi en büyük bölgeyi tanımlar.

3.2. Konseptler

Tarihi-coğrafi yaklaşım içerisinde bir çok konsept bulunmakla beraber temelde öne çıkan bazı konsept bulunmaktadır. Bunlar, çeper kuşak, morfolojik bölge, burgage cycle, form kompleksleri, morfolojik çerçeve (morphological frame) ve sabitleme hattı gibi konseptlerdir.

Çeper kuşak (fringe-belt)

Çeper kuşak, geçici durağan veya kentin çeperinde yavaş gelişen ve farklı arazi kullanım ünitelerinden oluşan bir karakteristiği ifade eden bir kuşaktır. Kentsel çeper kuşak alanı, kullanımlar, süreçler ve ürünler şeklinde üç temel bileşenden oluşmaktadır. Çeper kuşak kullanımları; açık alanlar, kurumlar, sanayi alanları, çok düşük konut alanları, rekreasyon gibi kent çeperinde ortaya çıkan kullanımlardır. Bu kullanımların her biri kendi içerisinde alt kullanımlara ayrılmaktadır. Süreçler, oluşum ve değişim şeklindeki temel süreçlerden oluşmaktadır. Oluşum süreci, sabitleme safhası, büyüme safhası, sağlamlama safhası şeklindedir. Değişim süreci, kuşak alanı yabancılaşması, kuşak alanı azalması (aynı kalma/kalıntı çeper kuşak) ve kuşak alanı dönüşümü şeklindedir. Çeper kuşak alanı ürünleri iç çeper kuşak, orta çeper kuşak ve dış çeper kuşak şeklinde ortaya çıkmaktadır. Görece köklü geçmişe sahip olmayan kentlerde ilki veya ilk ikisi görülebilmektedir. Daha köklü kentlerde ise her üç kuşak alanı birden görülebilmektedir (MP Conzen, 2009).

Şekil 1. Alnwick çeper kuşak alanları (M. R. G. Conzen, 1960)

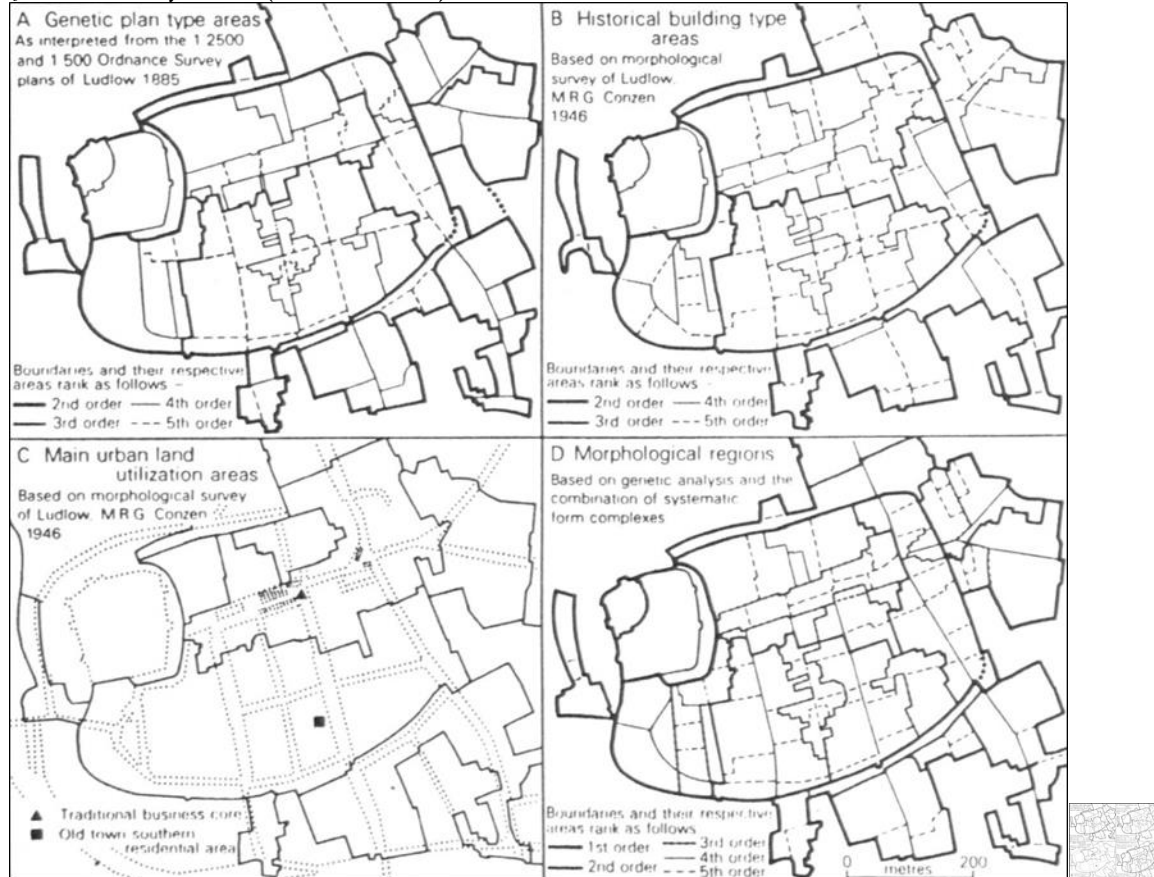
Çeper kuşakların ortaya çıkması için merkezi koşullar şunlardır. (1) , endüstriyel sermayenin tarihsel yükselişinden bu yana en çok işaretlenmiş, kentsel büyümeyi güçlü ve zayıf yanal genişlemenin farklı aşamalarına ayıran net bir ekonomik döngü dizisi (Vance, 1971). (2) prensip olarak ağaçların büyüme halkalarına benzer bölgelerde dışa doğru genişlemenin gerçekleştiği yerleşik bir kentsel çekirdek. Kentsel büyüme hızı net bir titreşme göstermediğinde, çeper kuşakların oluşma olasılığı çok daha düşüktür. Benzer şekilde, büyümenin etrafında dışa doğru yayıldığı tek bir çekirdeğin yokluğunda, normalde çeper kuşaklar halinde kümelenen arazi kullanımları, çevresel kuşaklarda çok daha dağınık ve daha az organize görünecektir. Yaşlı ve genç kentler çeper kuşakları geliştirebilir. Tarihi şehirler birbirini izleyen üç çeper kuşağı sergileyebilirken (iç çeper kuşak, orta çeper kuşak, dış çeper kuşak), daha yeni şehirler yalnızca bir veya iki tane gösterebilir. Eski bir şehrin orta çeper kuşağı, daha yeni bir şehirdeki iç çeper kuşak veya orta çeper kuşağıyla benzer yaşta olabilir. Çeper kuşaklar, zamanla geliştikleri için bir iç tarih geliştirirler (Conzen, 2004).

Morfolojik bölge (morphological region)

Morfolojik bölge, Conzen için, kentsel alandaki fiziksel gelişmenin doruk incelemesidir. Bir morfolojik bölge, iki boyutlu plan, yapı dokusu ve arazi ve yapı kullanımı kombinasyonuna dayalı olarak, onu kendi form birlikteliği açısından çevresindeki alanlardan ayıran bir bölgedir. Morfolojik bölgeleme yöntemi ise bu bölgelerin tanımlanma ve resmedilme sürecidir (Arat, 2023; Oliveira and Yaygin, 2020; Whitehand, 2009).

Morfolojik bölge çalışmalarının ilk girişimi MRG Conzen tarafından 1960 yılında yayınlanan "Alnwick" çalışmasıdır. O zamana kadar Alman coğrafyacılar da dâhil olmak üzere bu bağlamda hatırı sayılır çalışma yapılmamıştır. Plan analizi alanında çığır açan bir çalışma olarak kabul edilen bu çalışma kartografik olarak detaylı bir şekilde ifade edilebilen tarihi kentsel form gelişiminin gösterilmesi adına önemlidir. Conzen'in plan üniteleri sınırlandırması kentin tarihi tohumlarını ifade etmektedir. Hepsinden önemlisi, kentlerin tarihi-coğrafi gelişiminde bir yöntem ve geniş anlamdaki kavramları geliştirme şeklidir: haritalanan alanlar ve sınırlar, bu ticaret kasabasının sınırlarının çok ötesinde bir alaka düzeyine sahip olan, kentsel biçimin tarihsel bir coğrafyasını betimlemektedir. Conzen, Alnwick çalışmasının ilk bölümünün birinci paragrafında, bir kentsel planının ya da iki boyutlu düzeninin,

morfolojik karakterinin üç bileşeninden (ya da form komplekslerinden) biri olduğunu - yapı dokusu ile arazi ve yapı kullanım deseni ile birlikte- ifade eder. Bütün bu bileşenler daha önce ayrı şekillerde farklı yerlerde Conzen tarafından incelenmiştir. Havel şehirlerinde, yapı dokusu ve iki boyutlu planı, Whitby'da yapı dokusu ile arazi ve yapı kullanımını incelemiştir. Bütün bu bileşenlerinin kombinasyonunu bir arada çeşitli İngiliz kentlerinde ele almıştır. 1975 ve 1988 yıllarında İngiliz kenti Ludlow üzerinde ayrı ayrı yaptığı çalışmalar Conzen'in kentsel görünüm bileşenleri hakkındaki düşüncesini içermektedir. Conzen için buradaki temel önem, koruma planlaması ve toplumdur. Bu bağlamda Conzen, yapıyı çevreyi toplumsal ruhun nesnelleşmiş hali veya sosyal gerçekliğin fiziksel görünümünü şeklinde ifade etmiştir. Bu sadece şu anda manzarayı işgal eden toplumun değil, öncekilerin çabalarını da yansıtır (Conzen, 1966).

Şekil 2. Ludlow morfolojik bölgeleri (M. R. G. Conzen, 1988)

Pratik anlamda, böyle bir bölgelemenin başlama noktası kentsel görünümün tarihi-coğrafi yapısıdır. Kentsel görünümün çeşitli parçalarının tarihini ifade eden dokular vardır. Öyle ki morfolojik bölgeleme bunları yakalamaya çalışır. Bir kentsel alandaki bu coğrafi kalıpları anlamak için, çeşitli kentsel görünüm bileşenlerinin, hem temeldeki kurumlara hem de faaliyetlere ve birbirleriyle nasıl ilişkili olduğunu anlamak gerekir. İki boyutlu plan, yapı dokusu ve arazi kullanımını için bir çerçeve sağlar. Bütün bu bileşenler kendi karakterlerini yarattıkları ve adapte oldukları zamanın tarihsel ve kültürel bağlamdan alırlar (Whitehand, 2009).

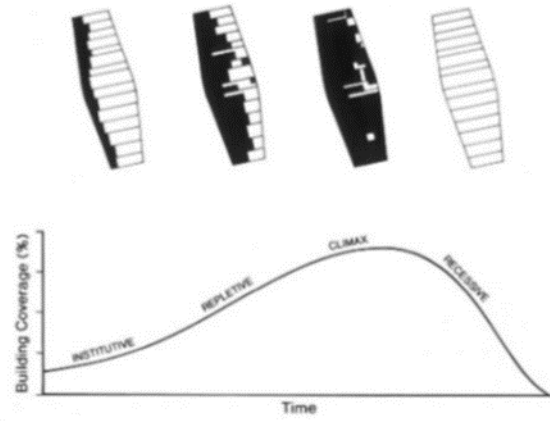
Burgage cycle

Burgage cycle (bir parselin yaşamsal döngüsü) tarihi kent içerisindeki merkezi alanda sosyo-ekonomik taleplerin değişimine karşılık yapısal gelişim sürecindeki döngüyü ifade etmektedir. Ortaçağdaki başlangıç döneminden modern dönemdeki slumlar dönemine kadar bir süreci kapsamaktadır.

Plot redevelopment cycle

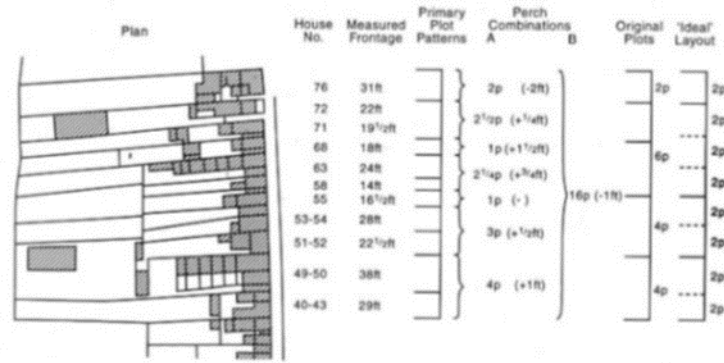
The 'burgage cycle'

(in Britain and continental Europe)

Plot metrology

(Source: Slater 1990)

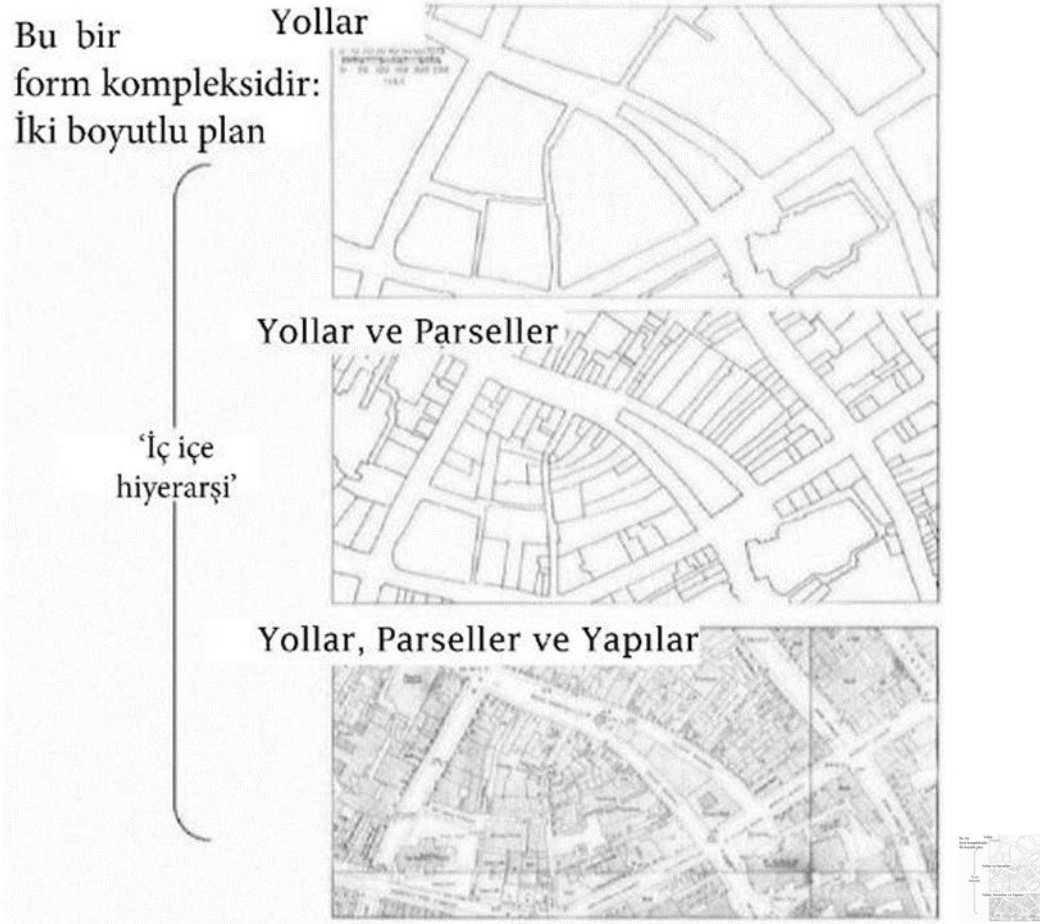
Şekil 3. Parsel gelişim döngüsü (M. P. Conzen, 2018)

Form kompleksleri

Form kompleksleri konsepti kentsel morfolojideki temel olgulardan birisini oluşturmaktadır (Whitehand, 2009). Form kompleksleri veya diğer ifadeleri ile morfolojik üçleme veya kent-görünüm bileşenleri, üç temel kentsel form ögesini içermektedir. Bunlar sırasıyla, iki boyutlu plan, yapı dokusu ve arazi ve yapı kullanımı şeklindedir. İki boyutlu plan üç temel plan elemanını içermektedir. Bunlar (Conzen, 1960):

- i. Yollar ve onların yol sistemi içerisindeki düzenlemeleri
- ii. Parseller ve onların bir ada içerisindeki bir araya gelişleri
- iii. Yapılar veya daha kesin bir şekilde onların blok planları

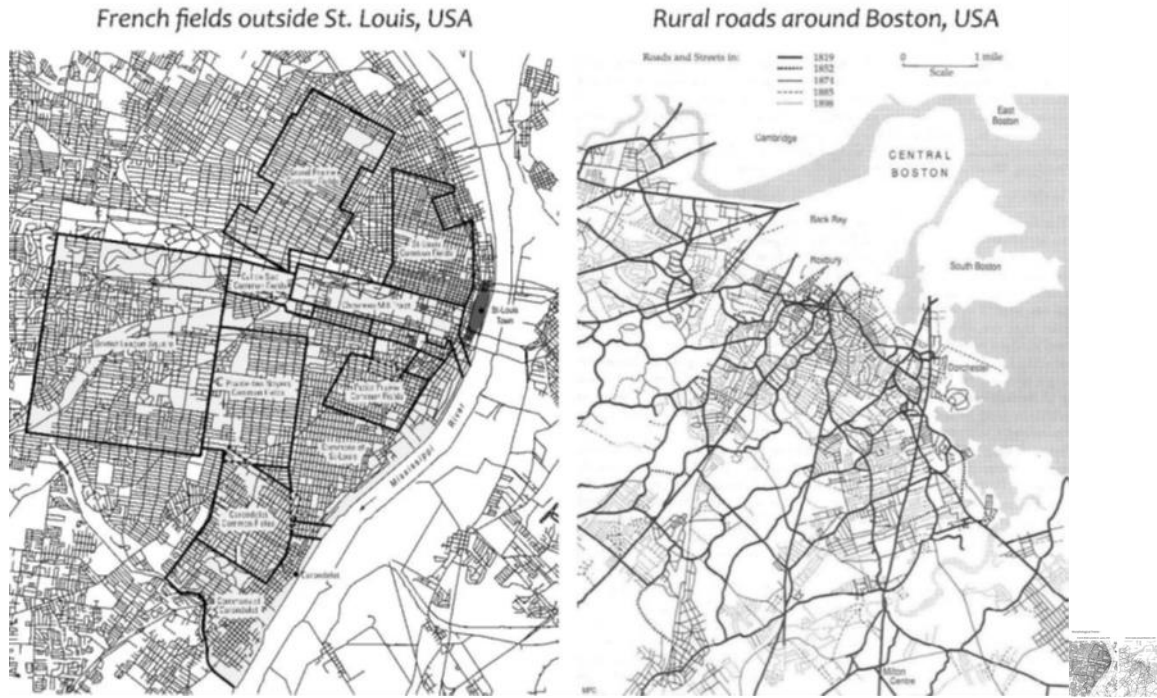

Morphological frame

Morphological frame (morfolojik çerçeve) bir önceki plan özelliklerini ifade eden, aynı sahada sonraki az veya çok uyumlu plan gelişmeleri üzerinde morfolojik bir etki uygulayan topografik çerçeve, özellikleri miras alınan ve süregelen ana hatlar kümesi olarak tanımlanır.

Bu, iki boyutlu kent planı analizinde çok yararlı bir arka plan kavramıdır ve genellikle geniş bir coğrafi ölçekte kapsayıcı bir kavram olarak işlev görür. Doğal veya insan yapımı morfolojik çerçeveler, kentsel alanların gelişim tarihinin erken dönemlerinden itibaren, belirli kentsel bölgelerin oryantasyonu ve dış sınırları üzerinde ve sınırlarında bir dereceye kadar kontrol uygulayan kent görünüm özellikleridir. Bu tür çerçeveler, kendilerine ait etkili bir geometriye sahip olabilir veya bunlar çerçeve içine sabitlendikten sonra, yolların, parsellerin ve binaların organizasyonuna basit bir yönlü eğim sağlayabilir (Conzen, 2004).

Morphological frame :

Şekil 5. *Morphological frames* (morfolojik çerçeveler) (MP Conzen, 2018)

Sabitlenme hattı (fixation line)

Sabitlenme hattının tanımı, bir şehir duvarı gibi, bir antik kentin geleneksel sabit kenarını işaretleyen doğrusal bir özelliktir veya zemindeki diğer güçlü doğrusal özellik, sonraki yolların, yapıların ve arazi kullanımlarının kritik bir topografik sabitlemesini yaratır (Şekil 6). Çevresel bir şehir duvarı olması durumunda, yeni başlayan kentsel çeper kuşağının omurgasını oluşturabilir.

Şekil 6. Sabitleme Hatları, Como, İtalya (MP Conzen, 2018)

4. Planlama pratiklerinde tarihi-coğrafi yaklaşımın rolü

Dünya genelinde kentsel büyüme ve dönüşüm, kent görünümünde meydana gelen değişimlerin anlaşılması ve yönetimi için büyük problemler ortaya koymaktadır. Tarihi-coğrafi yaklaşım, kentlerin fiziksel yapısını ve tarihsel gelişimini tasvir etmek, açıklamak ve karşılaştırmak için bir çerçeve sağladığı için planlama pratiklerinde önemli bir rol oynama potansiyeline sahiptir. Yaklaşım bağlamında ortaya konulmuş olan konseptler önemli temeller sunmaktadır. Çeper kuşak konseptinin kentsel büyümeyi anlama noktasında sağladığı katkı; morfolojik bölge konseptinin kentsel karakter alanlarının tanımlanması, kentlerin tarihi-coğrafi yapısının anlaşılması ve kentsel miras alanlarını güçlü bir şekilde ortaya koyması; burğage cycle konseptinin parselin dönüşümsel sürecini ortaya koyması; form kompleksleri konseptinin kentsel yapıyı hiyerarşik bir biçimde tanımlaması gibi önemli boyutlar kentsel yapının geçmiş, bugünü ve geleceğinin anlaşılmasında ve yorumlanmasında önemli bir rol oynar. Yaklaşım, koruma önceliklerinin belirlenmesinde ve kent-görünümün yönetilmesinde, kent planlama pratiklerinin yönlendirilmesi ve mirasın geleceğe aktarılmasında önemli bir yer tutmaktadır. Kentsel morfoloji çalışmalarında öne çıkan ve planlama pratiklerinde önemli bir yere sahip olan çeper kuşak konsepti ve morfolojik bölge konseptinin sunduğu temeller şu şekilde sıralanabilir (Arat, 2023). Çeper kuşak alanlarının önemi ve uygulama alanları aşağıdaki şekilde bir araya toplanabilir:

- i. Kentlerin tarihi-coğrafi gelişimini anlamak
- ii. Kentlerin doğal ve kültürel özelliklerinin anlaşılması ve geniş sosyal değerler göz önüne alındığında düzenlenmesinin gerekip gerekmediğinin anlaşılması
- iii. Daha düşük yoğunluklarda tasarım ve yeniden tasarıma, daha karışık çevrede tasarım yapılmasına, öz karakterlerinin korunmasına veri sunulması
- iv. Kentsel büyüme yönetimi
- v. Kentsel alanların fiziksel biçimini ve kentsel dışı doğru büyüme ve iç değişim sürecini anlamının güçlü bir yolu sunması
- vi. Çeper kuşaklardaki değişikliklerin incelenmesinin, kent yönetimi için planlama ve tasarım politikaları ile ilgili olan kentsel dönüşümün önemli konularını vurgulaması

- vii. Kentsel bölgelerin fiziksel-kültürel karakterlerini edindikleri belirli süreçleri yeniden yapılandırmaya ve netleştirmeye yardımcı olması, bu süreçleri kentsel mekânda yerleştirmek ve bunlara dayalı karakter alanlarını tanımlamak ve sınırlandırmak için etkili bir yöntem sağlaması
- viii. Kent görünümünün fiziksel yapısını ve tarihsel gelişimini tasvir etmek, açıklamak ve karşılaştırmak için önemli bir çerçeve sağlaması
- ix. Koruma önceliklerinin belirlenmesinde ve kent görünümünün yönetilmesinde, kent planlama pratiklerinin yönlendirilmesi ve kentsel mirasın geleceğe aktarılmasında önemli bir yönlendirici olması

Morfolojik bölge konseptini uygulama alanları aşağıdaki şekilde bir araya toplanabilir:

- i. Karakter alanlarının değerlendirilmesi ve geliştirilmesi
- ii. Koruma alanları için daha hassas bir belirleme çerçevesi sunması
- iii. Kentsel miras koruması ve yönetimi
- iv. Kent-görünümde yerel tarih, kültürel değerler, ve kimliğin devamlılığına katkıda bulunması
- v. Kentsel alanların tarihi-coğrafi bir varlık olarak ele alınmasının kentsel korumaya teorik temeller sunması
- vi. Kent-görünüm yönetiminin geliştirilmesine olanaklar sağlaması
- vii. Farklı ölçeklerde karakteristik yerleşme tipleri ve bunların çeşitli bileşenleri açısından kentsel tasarıma bir bağlam tanımlaması
- viii. Mekansal sürekliliği sağlaması ve yeni yapılaşmanın çevresiyle uyum içerisinde gelişmesine temel sunması

Sonuç

Kentsel morfolojik yaklaşımların en köklüsü şüphesiz ki M.R.G. Conzen tarafından ortaya konulan ve J.W.R. Whitehand tarafından geliştirilen tarihi-coğrafi yaklaşımdır. Yaklaşımın tamamı, daha açık olarak kavramsallaştırma modu, kentsel çalışmalar ve diğer birçok alandaki çalışmalar için çığır açıcı olmuştur. Conzen'in Alnwick'te çeper kuşak alanları ve bunların plan tiplerini belirlemesi, yine Ludlow'da tanımladığı morfolojik bölgeler, yaklaşımın güçlü bir teori olarak karşımıza çıkmasını sağlamıştır. Nitekim diğer yaklaşımlar da kentsel morfoloji araştırmalarında tartışılmaz bir önem arz ederken kentsel yapının tarihi ve coğrafi olarak bir bütün halinde anlaşılmasını tarihi-coğrafi yaklaşım ortaya koymaktadır. Bu çerçevede yukarıda maddeler halinde ortaya konulan katkıların kent planlama pratikleri için önemli temeller sunduğu açıktır. Yapılı çevrenin bütüncül ve derinlemesine anlaşılması planlama pratiklerine ileri derecede kolaylıklar sağlarken daha nitelikli bir kentsel büyüme, koruma ve değişim arasındaki denge için önemli bir çerçeve sunmaktadır.

Referanslar

- Arat, M. A. (2023). *Morphological Regionalization: Strengthening the Conzenian Method*. Springer Nature.
- Batty, M. (1997). Cellular automata and urban form: a primer. *Journal of the American Planning Association*, 63(2), 266-274.
- Conzen, M. P. (2009). How cities internalize their former urban fringes: a cross-cultural comparison. *Urban Morphology*, 13(1), 29.
- Conzen, M. P. (2018). Core Concepts in Town-Plan Analysis: a Primer. In V. Oliveira (Ed.), *Teaching Urban Morphology*: Springer.
- Conzen, M. R. G. (1960). Alnwick, Northumberland: a study in town-plan analysis. *Transactions and Papers (Institute of British Geographers)*(27), iii-122.

- Conzen, M. R. G. (1966). Historical townscapes in Britain: a problem in applied geography. In J. W. R. Whitehand (Ed.), *The Urban Landscape: Historical development and management*, Papers by M.R.G. Conzen: Institute of British Geographers, Special Publication, No.13.
- Conzen, M. R. G. (1988). Morphogenesis, morphological regions and secular human agency in the historical townscape as exemplified by Ludlow. In M. P. Conzen (Ed.), *Thinking about urban form* (2004): Peter Lang
- Conzen, M. R. G. (Ed.) (2004). *Thinking about urban form: papers on urban morphology, 1932-1998*: Peter Lang.
- Hillier, B., & Vaughan, L. (2007). The city as one thing. *Progress in Planning*, 67(3), 205-230.
- Kropf, K. (2017). *The handbook of urban morphology*: John Wiley & Sons.
- Maretto, M. (2018). Teaching Urban Morphology in a Sustainable Perspective. In V. Oliveira (Ed.), *Teaching Urban Morphology*, p.243-264. Springer
- Marshall, S., & Çalışkan, O. (2011). A joint framework for urban morphology and design. *Built Environment*, 37(4), 409-426.
- Oliveira, V. (2016). *Urban morphology: an introduction to the study of the physical form of cities*: Springer.
- Oliveira, V. (Ed.) (2018). *J.W.R. Whitehand and the Historico-geographical Approach to Urban Morphology*: Springer. Cham.
- Oliveira, V., & Yaygın, M. A. (2020). The concept of the morphological region: developments and prospects.
- Strappa, G. (2018). Reading the Built Environment as a Design Method. In V. Oliveira (Ed.), *Teaching Urban Morphology* (pp. 159-184): Springer.
- Vance, J. E. (1971). Land assignment in the precapitalist, capitalist, and postcapitalist city, *Economic Geography* 47, 101-20.
- Whitehand, J. W. R. (1981). *The urban landscape: historical development and management*: Academic Press.
- Whitehand, J. W. R. (1992). Recent advances in urban morphology. *Urban Studies*, 29(3-4), 619-636.
- Whitehand, J. W. R. (2001). British urban morphology: the Conzenian tradition. *Urban Morphology*, 5(2), 103-109.
- Whitehand, J. W. R. (2007a). Conzenian urban morphology and urban landscapes. Paper presented at the Proceedings of the 6th International Space Syntax Symposium.
- Whitehand, J. W. R. (2007b). Origins, development and exemplification of Conzenian thinking. unpublished paper presented to the Fourteenth International Seminar on Urban Form, Ouro Preto, Brazil, September.
- Whitehand, J. W. R. (2009). The structure of urban landscapes: strengthening research and practice. *Urban Morphology*, 13(1), 5-27.

[Extended English Summary](#)

In this article, the foundation of urban morphology, the approaches to urban morphology, and the role of the 'historical-geographical approach' in planning practice are discussed. Firstly, the definition of urban morphology and its relevance is identified. Then, the short history of urban morphology is presented. The main approaches to urban morphology are addressed. Afterwards, the historical-geographical approach, whose theorist is M.R.G. Conzen, is focused on, and different concepts within this approach are introduced. These are, respectively, fringe belt, morphological region, burgage cycle, form complexes, morphological frame, and fixation line, to name the most important. Following this, bearing in mind the main purpose of this study, the role of the historical-geographical approach in planning practice is revealed.

The term 'morphology' was first used by the German geographer Johann Wolfgang Von Goethe (1749-1832). Although the term morphology originates from biology, it has been used in many fields over time. Some of these fields are geology, geography, and linguistics. In the context of the built

environment, urban morphology can be identified as the science of urban form and its structure. Looking at the approaches to urban morphology, besides the historical-geographical approach, three other main approaches stand out. These are, respectively, the ‘typological and processual approach’, ‘space syntax’ approach, and ‘spatial analytical approach’. The typological and processual approach emerged in architectural practices and education in Italy during the first half of the 20th century. The approach is based on multi-level structural form concepts and typological processes. The space syntax approach primarily focuses on space and the relationship between space and movement. It uses a set of techniques that address spatial arrangements and human activities in buildings and cities. It also expresses a theory that links space and society. The spatial analytical approach focuses on human activities as a set of spatial interactions. The approach employs a series of fundamental quantitative methods such as mathematical models, especially entropy-based, fractal and other non-linear forms, agent-based models, cellular automata, graph theory, and network analysis.

The historical-geographical approach, also known as the British morphogenetic approach or Conzenian approach, was developed by M.R.G Conzen and promoted by J.W.R Whitehand. Its roots are based on the works of German geographers at the beginning of the 20th century. The morphogenetic method is characterized by the conceptualization of historical development, terminological precision, and cartographic representation. Concepts developed by Conzen are the tripartite division of the urban landscape or form complexes, fringe belt, morphological region, and burgage cycle, morphological frame, and fixation line. A fringe belt is a belt-like zone originating from the temporarily stationary or very slowly advancing fringe of a town and it is composed of a characteristic mixture of land use units initially seeking peripheral location. A morphological region is an area that has unity in respect of its form that distinguishes it from surrounding areas, based on a combination of town-plan, building fabric, and land and building utilization. The method of morphological regionalization is the process of identifying and mapping the regions. The concept of ‘burgage cycle’ (the life cycle of a plot held by a burgess) is the cyclic process of building development in a burgage or burgage series in response to changing socio-economic demands in central area in an Old Town. Form complexes consist of town plan or ground plan, building fabric, and land and building utilization. The town-plan can be defined as the topographical arrangement of an urban built-up area in all its man-made features. It contains three distinct complexes of plan elements. i. streets and their arrangement in a street system, ii. plots and their aggregation in street blocks, and iii. buildings or, more precisely, their block plans. The morphological frame is an antecedent plan feature, topographical outline or set of outlines exerting a morphological influence on subsequent more or less conformable plan development on the same site, and often passing its features on as inherited outlines. A fixation line is often a protective linear feature, like a town wall, marking the traditional stationary fringe of an ancient town.

Understanding and managing changes in the urban landscape become a major challenge while cities are growing and transforming. The historical-geographical approach plays a crucial role in planning practice as it provides a framework for describing, explaining, the physical structure and historical development of cities. It also a great basis for understanding and interpreting the past, present, and future of the urban landscape. The fringe belt concept is substantial for understanding urban growth. The concept of morphological region is crucial in defining urban character areas, understanding the historical-geographical structure of cities, and revealing heritage areas. The concept of burgage cycle demonstrates the transformational process of plots. Form complexes are bases for a hierarchical definition of the urban landscape. The main contributions of the historical-geographical approach to planning practices can be listed as follows:

- i. Understanding the historico-geographical structure of cities
- ii. Management of urban growth
- iii. Providing a strong basis to understand the physical form of cities and the process of urban growth and internal change
- iv. Emphasizing important issues of urban transformation related to planning and design policies for urban management

- v. Providing a framework for describing, explaining, and comparing the physical structure and historical development of the urban landscape
- vi. Revealing a significant guide in determining conservation priorities, guiding urban planning practice, and transferring historical heritage to the future
- vii. the assessment of urban character and its enhancement
- viii. a framework for a more sensitive designation of conservation area
- ix. heritage protection and management
- x. Contributing to the continuity of local history, cultural tradition, and identity, in the management of urban landscape forms
- xi. Demonstrating the way in which an understanding of urban areas as historico-geographical entities can strengthen the theoretical basis of conservation
- xii. Providing opportunities for the development of the urban landscape management
- xiii. Defining a context for urban design in terms of the range of characteristic settlement types, and their various components at different levels of scale
- xiv. Achieving urban spatial continuity and integrity of new structures with surroundings

As a matter of fact, while other approaches have an undeniable importance in urban morphological research, the historical-geographical approach presents a comprehensive understanding of the physical structure of cities. In this framework, it is clear that the contributions outlined above provide significant basis to urban planning. A holistic and in-depth understanding of the built environment offers significant simplification for planning practice, providing a framework for more quality urban growth, and balance between conservation and change.